अगस्त्यो मैत्रावरुणिः।अश्विनौ। जगती, ६-८ त्रिष्टुप्।

अभूदिदं वयुनमो षु भूषता रथो वृषण्वान्मदता मनीषिणः।

धियंजिन्वा धिष्ण्या विश्पलावसू दिवो नपाता सुकृते शुचिव्रता॥ १.१८२.०१

धियंजिन्वा- बुद्धिप्रीणयितारौ। धिष्ण्या- मेधास्थौ। विश्पलावसू- विश्पलायै सम्पद्दायकौ अगतिगतीति भावः। दिवो नपाता- दिव्यौ। सुकृते- शोभनकर्माणौ। शुचिव्रता- शुद्धधर्मौ। अश्विनौ- प्राणापानोपबृंहितश्वासप्रश्वासेशानौ पूरकरेचकौ। तयोः। वृषण्वान्- वर्षकः। रथः प्रचलन्नस्ति। रथी ऋतस्य नो भवेति श्रुतेः ऋतं रथः। मनीषिणः- हे मेधाविनः। सु भूषत- एनं विस्तृतया ध्यानभावनया सुष्ठु मण्डयत। मदत- मादयत। इदम्- एतत्। वयुनम्- ज्ञानम्। अभूत्- मम अभवत्॥१॥

इन्द्रतमा हि धिष्ण्या मरुत्तमा दस्रा दंसिष्ठा रथ्या रथीतमा।

पूर्णं रथं वहेथे मध्व आचितं तेन दाश्वांसमुप याथो अश्विना॥ १.१८२.०२

इन्द्रतमा- अतिशयेन इन्द्रवन्तौ ईशनशीलावित्यर्थः। धिष्ण्या- मेधास्थौ। मरुत्तमा- प्राणेशौ। दस्रा- दर्शनीयौ। दंसिष्ठा- अतिशयकर्माणौ। रथ्या- रथार्हौ। रथीतमा- अतिशयेन रथेश्वरौ। मध्वः- माधुर्येण। पूर्णम्। आचितम्- सन्नद्धम्। रथम्। वहेथे- नयथः। अश्विना। तेन- अमुना रथेन। दाश्वांसम्- दायकम्। उप याथः- अभिप्राप्नुथः॥२॥

किमत्र दस्रा कृणुथः किमासाथे जनो यः कश्चिदहविर्महीयते।

अति क्रमिष्टं जुरतं पणेरसुं ज्योतिर्विप्राय कृणुतं वचस्यवे॥ १.१८२.०३

Dr. Rangaji

दस्रा- दर्शनीयौ। किम्। अत्र। कृणुथः- कुरुथः। किम्। आसाथे- तिष्ठथः। यः। कश्चित्। जनः- मनुष्यः। अहविः- अदाता। महीयते- प्रवृद्धो भवति तम्। अति क्रमिष्टम्- अतिक्रम्य भवतम्। पणेः- आध्यात्मिके वाणिज्यभावसंपन्नस्य। असुम्- प्राणम्। जुरतम्- जरयतम्। वचस्यवे- मन्त्रेच्छवे। विप्राय- मेधाविने। ज्योतिः। कृणुतम्- कुरुतम्॥३॥

जम्भयतमभितो रायतः शुनो हतं मृधो विदथुस्तान्यश्विना।

वाचंवाचं जरितू रत्निनीं कृतमुभा शंसं नासत्यावतं मम॥ १.१८२.०४

अभितः। रायतः- शब्दवतः। शुनः- यज्ञद्रव्यापहारकान् शुनः। जम्भयतम्- द्रावयतमिति भावः। किन्तु यज्ञद्रव्याबाधकशुनकबाधनेन पापमेव भवतीति महाभारतम्। स तया क्रुद्धया तत्रोक्तोऽयं मे पुत्रो न किंचिदपराध्यति नावेक्षते हवींषि नावलेढि किमर्थमभिहत इति। न किंचिदुक्तवन्तस्ते सा तानुवाच यस्मादयमभिहतोऽनपकारी तस्मादद्दष्टं त्वां भयमागमिष्यतीति। जनमेजय एवमुक्तो देवशुन्या सरमया भृशं सम्भ्रान्तो विषण्णश्चासीत्। परं यत्नमकरोद्यो मे पापकृत्यां शमयेदिति। अथवा अस्मन्नाशनाय श्वघ्नीति श्रुतिवर्णितदुष्टैः प्रेरितान् शुनो जम्भयतम्। आध्यात्मिके तु श्वा श्रुतौ जिज्ञासान्वेषणवेदनप्रतीकः। तान् जम्भयतं प्रचालयतम्। जभी गात्रविक्षेपे। अथवा अप श्वानमराधसमिति श्रुत्या अराधसः शुनो द्रावणमुच्यते। अराधः श्वा तु हठपूर्वान्वेषणवेदनप्रतीकः। निर्णयरहितचंचलत्त्वं सानन्तसंशयमन्येषामिदं मा भूयादिति चिन्तनमस्य लक्षणम्। बलात्कारपूर्वान्वेषणेन तत्त्वग्रहणमसमीचीनमिति कारणेन स श्वा अपनेतव्यः। अश्विना। मृधः- सङ्ग्रामान्। हतम्- नाशयतम्। तानि- अध्यात्मसम्पदः। विदथुः- जानीथः। जरितुः- श्रुतिमन्त्रपरस्य। वाचंवाचम्- प्रतिमन्त्रम्। रत्निनीम्- रमणीयफलवतीम्। कृणुतम्- कुरुतम्। उभा- उभौ। नासत्या- सत्यस्वरूपौ। मम- मे। शंसम्- मन्त्रम्। अवतम्- रक्षतम्॥४॥

Dr. Ranganji

युवमेतं चक्रथुः सिन्धुषु प्लवमात्मन्वन्तं पक्षिणं तौग्र्याय कम्।

येन देवत्रा मनसा निरूहथुः सुपप्तनी पेतथुः क्षोदसो महः॥ १.१८२.०५

येन। देवत्रा- देवेषु। मनसा- चित्तेन। निरूहथुः- प्रवाहपतितं धृतवन्तौ। सुपप्तनी- शोभनपतनौ सन्तौ। महः- महतः। क्षोदसः- मूलशक्तिप्रवाहात्। पेतथुः- तमुद्धृत्योत्पेतथुः। तम्। एतम्- एनम्। आत्मन्वन्तम्- आत्मोपासनमयम्। पक्षिणम्- मुक्तिमयम्। पक्षी मुक्तिप्रतीकः श्रुतौ। कम्- आनन्दमयम्। प्लवम्। तौग्र्याय- चिद्रश्म्युपासकाय। सिन्धुषु- उदकेषु मूलशक्तिधारासु। युवम्- युवाम्। चक्रथुः- अकुरुतम्॥५॥

अवविद्धं तौग्र्यमप्स्व१न्तरनारम्भणे तमसि प्रविद्धम्।

चतस्रो नावो जठलस्य जुष्टा उदश्विभ्यामिषिताः पारयन्ति॥ १.१८२.०६

अवविद्धम्- पातितम्। जटलस्य- विष्णोरुदरस्य मध्ये। विष्णोरुदरं तन्मायाप्रतीकभूतम्। मूलशक्तिधाराधारम्। अप्सु अन्तः- उदकमध्ये। मूलशक्तिधारायामन्तः। अनारम्भणे- आलम्बनरहिते। तमसि प्रविद्धम्- अन्धकारे पीडितम्। तौग्र्यम्- चिद्रश्म्युपासकम्। जुष्टाः- सेविताः। अश्विभ्याम्- प्राणेशाभ्याम्। इषिताः- प्रेरिताः। चतस्रः। नावः- नौकाः तारकशक्तिगतय इति भावः। उत् पारयन्ति- उत्तारयन्ति॥६॥

कः स्विद्वृक्षो निष्ठितो मध्ये अर्णसो यं तौग्र्यो नाधितः पर्यषस्वजत्।

पर्णा मृगस्य पतरोरिवारभ उदश्विना ऊहथुः श्रोमताय कम्॥ १.१८२.०७

यम्। नाधितः- याचितः। तौग्र्यः- चिद्रश्म्युपासकः। पर्यषस्वजत्- स्वरक्षायै जग्राह। पतरोः- प्लवगस्य। मृगस्य- मर्कटस्य। पर्णा इव - पर्णोपलक्षिततरुशाखा यथालम्बनभूतास्तथा। अर्णस्य

Dr. Rangani

मध्ये- जीवनोदकमध्ये। कः स्विद्वृक्षः- कस्तरुः। निष्ठितः- आलम्बनाय गृहीतः। आरभे- आलम्बनाय। श्रोमताय- श्रुतिलाभाय। अश्विना। उदूहथुः- ऊर्ध्वं प्रापयथः। वृक्षो भौमभोगः श्रुतौ। भौमभोगो द्विविधः। पुनः पुनर्भौमविषय एव पातनकुशलो भोग एकः। सात्त्विकभौमभोगस्त्वन्यः। चिदनुभवाय स उपासकमुद्धरति। स एव ब्रह्मणः प्रतीको भवति। अश्विनौ प्राणापानेशनशक्तिभूतावात्मप्रापकभौमभोगौ। तस्मात्तौ वृक्षाविति वर्णितौ श्रुतौ ॥७॥

तद्वां नरा नासत्यावनु ष्याद्यद्वां मानास उचथमवोचन्।

अस्मादद्य सदसः सोम्यादा विद्यामेषं वृजनं जीरदानुम्॥ १.१८२.०८

नरा- नेतारौ। नासत्या- सत्यस्वरूपिणौ। वाम्- युवयोः। तत्- तद्भावनम्। अनु- अनुकूलम्। स्यात्- भूयात्। मानासः- अस्मत्प्रामाणिकाः। वाम्- युवयोः। उचथम्- मन्त्रम्। अवोचन्- अवदन्। अद्य- इदानीम्। अस्मात्- एतस्याः। सोम्यात्- सौम्यायाः। सदसः- प्रामाणिकानां विदुषां सभायाः। इषम्- कमनीयं धर्मम्। वृजनम्- वर्जनीयमधर्मम्। विधिनिषेधप्रत्ययम्। जीरदानुम्- जयशीलदानम्। विद्याम ॥८॥

Dr. Ranganji